

УДК 94 (477).726.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-8>**Василь ХОМІЦЬКИЙ,**

orcid.org/0000-0002-9505-7266

здобувач кафедри всесвітньої історії і релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вчитель історіїСтароолексинецької загальноосвітньої школи I–III ступенів
Попушненської сільської ради Кременецького району Тернопільської області
(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА – СВЯТИНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджується діяльність Почаївського чоловічого монастиря, що на Тернопільщині, з IX століття і до сьогодні. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння та узагальнення. Наукова новизна полягає в тому, що вперше об'єктивно досліджено і апробовано дослідження про історичний шлях ченців від найдавніших часів до сьогодні, на науковій конференції в м. Кременець (28.09.2023 р.). В процесі дослідження виявлено, що чернецтво в Почаєві почало розвиватись ще в IX ст., але до цієї дати є деякі зауваження і цю дилему можна вирішити виключно археологічними розкопками на території лаври і або доповнити артефактами, або заперечити. Звернено увагу на витоки постання келіотського монастиря і жертвність українських дідачів. При зміні конфесійності в монастирі, змінювався внутрішній і зовнішній вигляд монастиря. Встановлено, що в унійний період монастирська друкарня вперше в Україні розпочала друкувати тексти українською мовою. Спочатку народною, а згодом літературною. Із черговою зміною конфесійної приналежності в XIX ст., він став заручником імперських настроїв, як царя, так і президента РФ. Почаївська друкарня стала «лакеєм» російських інтересів. Друк шовіністичних текстів тільки озлоблює віруючих. У міжвоєнний період лаврські монахи лікували і переховували вояків УПА.

З постанням незалежної України Почаївська лавра стала російським центром і продовжувала пропагувати «російський світ». Російсько-українська війна загострила відношення Православної Церкви України і Української Греко-Католицької Церкви до ченців Почаївської лаври, які перебувають в юрисдикції Української Православної Церкви московського патріархату. Обидві вище згадані Церкви включились в інтелектуальну боротьбу, і 28, і 29 вересня провели наукові конференції в Кременці і в Зарваниці, що на Тернопільщині. В процесі наукових досліджень довели, що Почаївська лавра святиня українського народу і задекларували, що не місце в лаврі московським пропагандистам.

Ключові слова: чернецтво, монастир, лавра, УПЦ МП, УГКЦ, ППЦ, ПЦУ, обитель, друкарня.

Vasyl KHOMITSKYI,

orcid.org/0000-0002-9505-7266

Laureate at the Department of World History and Religious Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
History TeacherStarooleksinetska secondary school of I-III grades Ternopil Region
(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

POCHAIVSKA LAVRAH SHRINE OF THE UKRAINIAN PEOPLE

The article examines the activity of the Pochaiv monastery in Ternopil region from the 9th century to the present day. The research methodology is based on the principles of historicism, science, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison and generalization. Scientific news arises from the fact that for the first time the historical path of monks from ancient times to the present has been objectively investigated. During the research, it was found that monasticism in Pochaev began to develop as early as the 9th century, but there are some comments before this date, and this dilemma can be solved exclusively by archaeological excavations on the territory of the Lavra and either supplemented with artifacts, or denied. Attention is drawn to the origins of the Keliot monastery and the sacrifice of Ukrainian patriarchs. Attention is drawn to the origins of the Keliot monastery and the sacrifice of Ukrainian nobles. When the denomination changed in the monastery, the interior and exterior of the monastery changed. It has been established that during the union period, the monastery printing house for the first time in Ukraine began to print texts in the Ukrainian language. First folk, and later literary. With another change of religious affiliation in the 19th century, he became a hostage of the imperial sentiments of both the tsar and the president of the Russian Federation. The Pochaiv printing house became a "footman" of Russian interests. The printing of chauvinistic texts only embittered the believers. In the interwar period, Lavra monks treated and hid UPA soldiers.

With the emergence of independent Ukraine, the Pochaiv Lavra became the "Russian Vatican" and continued to promote the "Russian world". The Russian-Ukrainian war aggravated the relationship of the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Greek Catholic Church to the monks of the Pochaiv Lavra, who are under the jurisdiction of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. Both of the above-mentioned Churches joined the intellectual struggle, and on September 28 and 29, they held scientific conferences in Kremenets and Zarvanytsia, in the Ternopil Region. In the process of scientific research, they proved that the Pochaiv Lavra is a shrine of the Ukrainian people and declared that there is no place in the Lavra for Moscow propagandists.

Key words: monasticism, monastery, Lavra, UOC MP, UGCC, POC, OCU, monastery, printing house.

Постановка проблеми. Перлиною архітектурного ансамблю в Тернопільській області, безперечно є Почаївська лавра. Її невимовна краса підкреслена самою природою. В центрі міста на горі розкинувся величавий монастир із храмами і вишуканим ландшафтним дизайном, а в підніжжі гори, чернечими садами. Періодично чути потужний, протяжний дзвін, який сповіщає про чергове богослужіння в лаврі.

Але з серпня 1991 р. цей духовний острів став фортецею московського шовінізму. Щоденна боротьба із українською мовою, культурою, історією це стало буденним явищем. «Сортування» віруючих, обмеження їх в молитві, таїнстві Сповіді і Євхаристії, стали криком душі. А скільки питань до Почаївської друкарні, замість того, щоб прославляти рідну мову, пропагують або російську, або російсько-слов'янську.

Монастир це місце постійної праці над станом своєї душі і ближніх. Місяць лютий 2022 р. в Україні став переломним для пересічного українця. Хто не байдужий під час війни, кинув свій погляд на Почаївську гору. Але цього замало, потрібно добре знати історію цього монастиря, розбиратись у тонкощах всіх релігійних процесів, які тут відбувались впродовж багатьох століть. Верховна рада і уряд України мають все зробити, щоб Почаївська лавра була українською святинею. Не через те що розміщена на українській землі, а через те що першими фундаторами, і саме будівництво монастиря звершували українці.

Аналіз дослідження. Зацікавленість Почаївською лаврою була, є і буде. Але потрібно наголосити, що у різні часи коли змінювалось підпорядкування від однієї конфесії на іншу. Ченці отримували чіткі інструкції: українське знищувати. Тому в ті часи багато втрачено різної літератури і інформації. Над історіографією попрацював Дятлов В. (Дятлов, URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html>). Дослідниками Почаївської лаври були: прот. Андрій Хойнацький (Хойнацький, 1897: 400–502), архимандрит Амвросій (Амвросій, 1878: 20–22), Антонович С. (Антонович, 1938: 1–70). Але поміж тим особливий вклад в пропагуванні національної ідентичності Почаївського

монастиря потрібно віддати належне митрополиту Івану Огієнко (Огієнко, 2023: 5–435), невтомному досліднику Волині і Полісся Володимиру Рожко (Рожко, 2002: 81–86). Аналіз документів древньої історії православного монастиря на Волині проаналізував прот. Миколай Трипольський (Трипольський, 1896: 21–36). Книговидання і друкарство дослідив Ісаєвич Я. (Ісаєвич, URL: <https://www/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi>). В новітній час над дослідженнями Почаївської лаври працювали: Булига О. (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivska-pohliad-kriz-stolittia/>), Кралюк П. (Кралюк, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>), Кульчинський О. (Кульчинський, URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/), прот. Василь Хоміцький (Хоміцький, URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf), та інші.

Мета статті передбачає висвітлення української православної ідентичності Почаївської лаври від найдавніших часів до сьогодення на основі наявних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Під час війни між російською федерацією (далі – рф) і Україною, виникає багато запитань до ченців московського патріархату, які прикриваються «ширмою» – Українською Православною Церквою (далі УПЦ МП). Ця назва була викрадена під час Харківського псевдособору в травні 1992 р. і отримала в народі абревіатуру УПЦ МП (московського патріархату). Окрім чернечих обителів, на території України мудро розміщені великі монастирі – лаври. Зокрема, на заході України в Тернопільській обл. – Почаївська, в центрі України, в Києві – Києво-Печерська, на сході в Святогірську Донецької області – Святогірська. Це розташування було покликане для того, щоб духовно опікуватись українським народом. Але прийшли часи і духовне трансформували в політичну площину, щоб вироджувати українську ідентичність, а натомість впроваджувати спочатку пропольські в XVI ст., а відтак московські настрої.

Досліджуючи матеріал Почаївської лаври, приходять думки, що ряд фактів або замовчані, або сфабриковані. І саме про це стверджував митрополит Іларіон (Іван Огієнко), коли побував в старовинному архіві Почаївської лаври, адже тут у свій час відбувалась боротьба між католицизмом і православ'ям, і в лаврській друкарні руйнувались і фальшувались численні тексти (Огієнко, 2023: 21).

Чернече життя на Почаївській горі зародилось ще за Великоморавської держави у IX ст. (Огієнко, 1928: 179–190, 185–189). Ця місцевість своєю природою здавна манила до себе ченців-келіотів (пустельників), як місце для спасіння, тим самим поклавши початок для пустиножительства (Рожко, 1997: 164). На думку автора дослідження, Почаївська гора була не поодиноким випадком об'явлення Божої Матері і місцем життя ченців. Невтомний дослідник Волині Володимир Рожко вважав, що ще з княжих часів IX–X ст. (Словник, 2008: 129) Божа гора, а відтак і Почаїв, Підкам'янь, Решнівка були місцем чернечого подвижництва, де з'являлась Богородиця і залишила слід своєї стопи (Гора, URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/>).

Із рукопису «Монастир скит» Почаївської лаври, відомо, що в кінці XI ст. більш як десяток панів, які володіли землями на Волині і в сусідніх краях, мали звичай двічі на рік (восени і весною) збиратись в супроводі слуг на полювання в межах нинішнього Почаєва. Восени 1197 р., ночуючи на одній із гір, мисливці побачили оленя, який вийшов на полум'я багаття. В нього було випущено 15 стріл, але він стояв непохитно. Як тільки до нього наблизились, олень зник, залишивши за собою вогненний слід до неба. Весною 17 квітня 1198 р. ночуючи на цій горі мисливець Туркул побачив у сні Богородицю (Почаїв, URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42), яка промовила: «І я полюбила це місце, тому що на ньому з'явилась, і тут буде до віку возноситись хвала і честь до Престолу Отця Небесного». Прокинувшись, Туркул запримітив, що над горою сяють вогні. Він розбудив своїх друзів і разом з ними спостерігав за вогниками, які перелетіли на захід, до сусідньої гори, і повертались назад. В пам'ять про це мисливці викопали на горі нічлігу, печеру, а на другій горі поставили камінь і обсадили його деревами. В 1203 р. Туркул збудував біля печери каплицю. Гору з печерою його друзі назвали Скит-горою. В 1213 р. в цю місцину із Греції прийшов чернець Мефодій. Він перебував у Туркула 8 днів, за які написав ікону Пресвятої

Богородиці з короною на голові, яка стояла у вогнянім стовпі. Згодом, ікону було встановлено в каплиці. Залишаючи Туркула чернець заповів йому відвідати Грецію. Через 2 роки мисливець відправився в дорогу. Під час подорожі Туркул дуже важко захворів і дав заповіт збудувати храм. Отримавши оздоровлення, продовжив свою духовну мандрівку. Туркул відвідав монастирі Греції, разом з горою Афон. На Афоні прочанин зустрівся з о. Мефодієм. Після завершення духовної мандрівки Туркул разом з о. Мефодієм прибули на Скит-гору. Ієромонах сказав: «Це місце гори, як одної, так і другої призначене для хвали і прослави людьми православними». В цьому році о. Мефодій розпочав будівництво монастиря. В 1220 р. монастир був готовий. Його назвали «Монастир-Скит». А місцевість назвали Почаєвом, оскільки тут почав показувати себе Суд Божий» (Дятлов, URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html>). За настоятельства ієромонаха Мефодія на Почаївській горі було 25 ченців пустельників. Преп. Мефодій помер у 1228 р. у віці 137 років. На його могилі встановили великий камінь і надписом: «Тут лежить засновник і страж міста Святого» (Мефодій, URL: blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochajvskij/).

Почаївська гора осяяна благодаттю Цариці Небесної приблизно в 1241 р. до Почаївської гори прийшли ченці із Києво-Печерської лаври, налякані татаро-монгольською навалою. Вони бачили, як татарські орди грабували, руйнували, безчестили українські святині, знущались і вбивали місцеве населення. Серця пустельників заповнили горе, від чого вони ще палкіше звертали свої молитви до Господа Бога й Цариці Небесної про милість до їхнього стражденного краю. Одному ченцеві на горі, під час його молитви 15 серпня 1260 р. сталося чудо. Він побачив з короною Богородицю, оповиту великим полум'ям. Цю саму подію вдалось побачити і ще одному ченцеві і пастуху Івану Босому. Вражені цим, очевидці впали на коліна і дивились на чудесне видіння. Коли воно зникло, люди наблизились до цього місця і побачили відбиток на камені правої стопи Пресвятої Діви, яка вмить заповнилась водою з новоявленого джерела. Радість оповила серця молільників і ченці усвідомили, що Богородиця ніколи не залишить українську землю Своєю милістю (Манів, URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskij-hori>). Незабаром на місці з'явлення, іноки збудували храм в честь Успіння Божої Матері (Лецишин, 2010: 15, 17).

У 1413 р. Почаївський монастир піддався епідемії, яка припинилась за молитвами ігумена обителя, ієромонаха Модеста (Трипольський, 1896).

Одним із центрів духовності на Волині залишалась Почаївська гора. З плином часу відомості про чернече життя тут, стають насиченими. На місці дерев'яного Успенського храму ченці збудували кам'яний, який і заклав історію храмового свята міста Почаєва (Лавра, URL: rochaevlavra.org?pid=1382). Вони тісно переплітаються із життям місцевого соціуму, поступ якого сприяв розвитку цієї християнської обителі.

Наприкінці XVI ст. у Почаєві започатковується Успенський спільножитній монастир. Ці зміни одночасно відбуваються в житті Київської митрополії Константинопольської патріархії, коли частина православного єпископату приєдналась до католицької Церкви. Саме Волинь розпочала процес творення нової Церкви візантійського обряду, яка постала на Берестейському соборі (1596 р.), визнавши своїм першоієрархом не Константинопольського патріарха, а папу Римського. Відтак розпочинається протистояння Православної (не визнаної владою) та Унійної Церков. Остання утворилась за рахунок православних парафій, поступово включаючи до свого складу нові храми та монастирі.

Неподалік Почаєва в містечку Орля (тепер хутір Вірля) проживала майбутня фундаторка чоловічого монастиря Ганна Гостська, яка давно плекала надію передати подаровану подорожуючим митрополитом грецьким (по вірі) Неофітом ікону, яка мала ряд надписів слов'янською мовою, а відтак, скласти жертву для розвитку монастиря. Нею згідно фундушевого запису був переданий її маєток із зазначенням: «...Ігуменом має бути чоловік християнської віри східної церкви. ... Судити незгоду в монастирі має владика східної церкви. А хто порушить мою волю не на користь монастиря, нехай буде на нього анафема і всяке не благословення з прокляттям...». Цим самим велика жертводавиця стверджувала, що організованого, спільножитного монастиря в Почаєві не було. Монастирський фундуш, це була пряма відповідь на зрадливі дії духовенства підчас унії 1596 р. Це все відбулось 14 листопада 1597 р. через рік після Берестейської унії (Прот. Хойнацький, 1897: 500–502). Фундаторка чітко усвідомлювала загрози унійних процесів, тому шукала освіченого ігумена для Почаївського монастиря. Ним виявився прп. Іов (Іван Залізо), якого, за проханням до Констянтина Острозького, було переведено із Дубенського монастиря. Його невтомна молитва, праця і проповідь заклали наріжний

камінь українського чернецтва і духовності на західноукраїнській землі, в Почаєві (Архимандрит Амвросій, 1878: 20–22). В колишньому маєтку Ганни Гостської тепер вже хутір Вірля, від 27 липня 2012 р. за рішенням Синоду УПЦ КП тут розміщений чоловічий монастир ПЦУ в честь св. Юрія Переможця (Рішення, 2011: 2).

Почаївська обитель у 1626 р. сильно постраждала від пожежі. Порятунку на українській землі не було і 1 травня 1626 р. ігумен Іов звернувся про допомогу до московського царя Михайла Федоровича. Звертання до москви в XVII ст. було звичним явищем, бо в блокам'яній при зверненні про допомогу видавали великі кошти і цим самим прокладали широку дорогу до себе. Московія щедро допомогла Почаївському монастирю (Огієнко, 1955: 114–132).

Українська шляхта, що залишилась при вірі православної, на заклик ігумена Іова охоче жертвувала на користь монастиря гроші, землю та інші речі. Найбільшими добродійцями Почаївського монастиря того часу були Федір і Єва Домашевські, багаті дідичі з Бережечь на Кременеччині, що під впливом ігумена збудували великий мурований трьохпрестольний собор: головний престіл на честь св. Трійці, лівий престіл – на честь Благовіщення, і правий престіл – на честь Успіння в 1649 р., куди була перенесена чудотворна ікона Божої Матері. По правій стороні іконостаса недалеко від вівтаря в стіні розміщувалась стопа Божої Матері з її цілющою водою. Храм був великих розмірів і збудований за візантійським стилем (Архимандрит Амвросій, 1878: 22).

Унія, що тоді наяву зміцнювала свою експансію на православ'я й загортала під свої впливи один за другим православні монастирі на Волині, здавалось, обминує монастир Почаївський. Ігумен о. Іов в 1628 р. брав участь у православному соборі в м. Києві, що його скликав київський митрополит Іов Борецький з метою обміркувати справи православної церкви в зв'язку зі зростаючою унійною акцією. Всі присутні на соборі ієрархи видали постанову «твердо стояти в православної вірі східній, навіть не думати про відступлення до унії і до того ж нахилити весь православний народ». У 1700 р. польський король Август II підтвердив права й фундуші Почаївського монастиря, окремою грамотою, назвавши монастир стародавнім і чудодійним грецького обряду. Згідно цієї грамоти король безперешкодно гарантував ченцям непорушність православної віри і накладав кару у 10 000 червонців на кожного, хто наважиться порушити цей привілей королівський, але надзвичайно скомплі-

ковані політичні, релігійні й національні відносини, що запанували у XVIII ст. на Волині, були сильнішими від бажання почаївських ченців (Архимандрит Амвросій, 1878: 20–22).

У 1720 р. відбувся Замойський собор (Мудрий, 1995: 243). Згідно соборних рішень, греко-католицькому духовенству заборонялось причащатись, молитись у православних храмах та навіть банально спілкуватись з православним духовенством. Унійні священники отримали наказ, всупереч гарантіям римської курії, вилучити всі наявні богослужбові книги та замінити їх новими, а також потрібно було зробити обрядові зміни і впровадити римо-католицькі свята. Рішення Замойського собору стали основоположними для УГКЦ (Мицик, URL: http://resource.history.org.ua/cgibin/eiu/history.exe=Zamoysky_sobor).

На соборі почаївський ігумен не був. Дослідник о. Андрій Хойнацький стверджував, «що греко-католики ... влаштували так справу, що сам монастир не помітив того моменту, коли він став унійним» (Хойнацький, 1897: 80). Почаївська обитель у 1721 р. перейшла в унію і стала греко-католицькою. З приходом унійних ченців документи, які свідчили про приналежність монастиря до православної віри і літературу, було знищено. Собор св. Трійці для монахів-василіян відразу став не до вподоби, а відтак і всі інші храми, але розважливі ченці цю думку заспокоїли (Архимандрит Амвросій, 1878: 73).

У період 1712–1831 рр. відбулась зміна архітектурного обличчя Почаївської лаври. На думку митрополита Іларіона, «монастир набув найщедрішого жертводавця цієї доби Миколая-Василя Потоцького, який коли був на Волині» (Огієнко, 1961: 132). Фундатор виявив бажання на місці Троїцького собору збудувати Успенський собор (1771–1791 рр.), поруч біля нього братський корпус і будинок для себе. Поклопотавсь до Риму про коронацію Почаївської ікони, що було втілено 8 вересня 1773 р. (Архимандрит Амвросій, 1878: 116). Фундації Потоцького перетворили Почаївський монастир на одну із найбільших святинь всієї Речі Посполитої, але потрібно зазначити, що у всьому будівництві брали участь місцеві мешканці, які тоді в переважній більшості працювали безкоштовно (Антонович, 1938: 36). Почаївський монастир у василіянську добу став осередком українського руху (Ісаєвич, URL: <https://www/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi>). У 1730 р. розпочала свою роботу друкарня, яка стала одним із най-

більших видавничих центрів України XVIII – початку XIX століть Там, друкували полемічну і богослужбову літературу різними мовами, і в тому числі українською, наближеною до розмовної, з якої згодом постала книжна (Почаївський, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html>).

Після листопадового повстання 1830 р. відбулась нова хвиля закриттів василіянських монастирів. У Волинській губернії ченці підтримали це повстання. Братія Почаївського монастиря виступила на боці польського генерала Юзефа Дверницького, коли він розпочав наступ на заході Волині й вступив у Почаїв (ЦДІАК, ф. 442, оп. 782, спр. 239 арк. 3 зв.).

На підставі зібраних комісією матеріалів із конфіскації майна учасників Листопадового повстання розпочався процес підготовки до закриття Почаївського монастиря. 3 травня 1831 р. вийшло відповідне розпорядження (ЦДІАК, ф. 467, оп. 1, спр. 61 арк. 2. зв.) про підпорядкування Успенського монастиря Київській митрополії московської патріархії. Одразу постає питання про новий статус обителі, враховуючи архітектурну велич монастирського ансамблю і укріплення позицій москви на теренах Волинсько-Галицького регіону. У 1833 р. Почаївський монастир набув статусу Лаври і став в один ряд із подібними собі обителями в Києві, москві та петербурзі (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/horapochaiivska-pohliad-kriz-stolittia/>). У 1843 р. провід монастиря звернувся до священного Синоду, щоб дозволили на чудотворній іконі зняти ангелів, які тримали корони над Богородицею і Спасителем, як неприйнятних в православ'ї, але Синод рпц відхилив дане прохання (Рождко, 2002: 85).

Після свого закриття Почаївський монастир деякий час залишався пустою, і тому потрібно було подбати про постійну військову охорону монастиря. Згідно прохання, до Почаєва із Одеси було направлено команду егерського полку (ЦДІАК, ф. 442, оп. 782, спр. 281 арк. 202–228). Уряд докладав багато зусиль, щоб ця обитель стала не тільки осередком православ'я, а й русифікації. Треба однак зазначити про особливості утвердження рпц і місіонерсько-русифікаторську роботу за яку, щедро нагороджували владик. Майже всі вони отримували ордени, дорогі хрести з діамантами, високу платню з державної казни. Наприклад: Почаївська лавра виплачувала кошти всім керуючим архиєреям, оскільки вони вважалися її архимандритами а також вікарним архиєреям (ДАЖО. Ф1. Оп. 28. Спр. 274. арк. 94. 125 арк.).

Знову на початку ХХ століття виникає ідея перебудувати Почаївську лавру, бо вона була «занадто католицькою». На місці палацу Потоцького, в 1906–1912 рр. збудували Троїцький собор. Архітектором цього храму був Щусев, якого до речі, через деякий час запросили до проєкту мавзолею Леніна в Москві. Цей собор був копією Троїцького собору Сергієвої лаври, що під Москвою. Впродовж ХІХ ст. Почаївська лавра намагалась змінити архітектурне обличчя і набути ортодоксальних рис. Монастир продовжував займатись друкарством, але вже не досягав унійного рівня і не став освітнім осередком. Лавра в ХІХ ст. потужно займалась господарським життям (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiyamanifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Напередодні війни під імперськими гаслами ченці лаври вшановували козаків, які полягли у Берестецькій битві (1651 р.). В Почаївській лаврі апологети царського самодержавства пропагували політичні ідеї «Союзу російського народу», при цьому використовували друкарські засоби і створили монастирське братство. У зв'язку з цим монахи грали на почуттях вірних облаштовуючи в Берестечку пантеон слави, одночасно пропагуючи ідеї неподільності російської імперії, тим самим завдячуючи останній за відновлення православ'я в обителі (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochayivska-pohliadkriz-stolittia/>). Значних руйнувань Почаївська лавра зазнала під час І світової війни та визвольних змагань 1917–1921 рр. У вересні 1920 р. Волинь зайняли польські війська, відтак Почаїв опинився у складі Польської держави (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

У міжвоєнній Польщі виникла незалежна Православна церква. Проголошення її відбулося в 1922 р., а Томос отримала від Константинопольського патріархату в 1924 р. Треба наголосити, що 70% вірних цієї церкви становили українці. Відбулось це за підтримки Польської влади, яка прагнула унезалежнити віруючих своєї країни від московського патріархату (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Керівництво Польської Православної Церкви (далі – ППЦ) у першій половині 1920-х років з певним співчуттям ставилося до українзації релігійного життя. В цьому велику роль відіграла і політика Польської держави. У 1921 р. в м. Почаєві викладач Кременецької духовної

семінарії Біднов В. організував з'їзд, який висловився за впровадження у богослужіннях української мови (Хоміцький, URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf), але згодом, все змінилось навпаки. З 1926 р. влада почала остерігатись наростаючого українського національного руху. У ППЦ підтримували російські шовіністичні елементи. Почали вилучати з храмів українську богослужбову літературу, а їхнє місце зайняли російські видання і юліанські (старого стилю) календарі, які є ознаками московського православ'я. Одним із головних осередків поширення шовіністичних настроїв залишалася Почаївська лавра (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

Українські церковні діячі і громадськість були змушені вдатись до акцій тиску. На день прп. Іова 28 серпня 1933 р. на території лаври відбулась грандіозна Почаївська демонстрація. Учасників нараховувалось близько 20 тисяч. До монастиря прибув сам предстоятель ППЦ мирополит Діонісій (Валединський) відзначити 20-літній ювілей свого єпископства. Після завершення богослужіння на лаврській дзвіниці двоє юнаків вивісили жовто-блакитний прапор. На подвір'ї замайорили сотні українських прапорів і велика кількість транспарантів і різними надписами, на кшталт: «Хочемо української церкви!», «Хочемо тільки українського єпископату!», «Почаївська лавра мусить бути українська!» і т. ін. Коли вийшла процесія із мощами прп. Іова. Юнацтво із транспарантами стало у два ряди, Духовенство і весь народ уп'яли свої погляди у бік надписів. Владика Діонісій втратив свідомість, а народ продовжував скандувати. Згодом у центр Почаєва відбулось велелюдне віче, на якому обговорювалось питання українзації Церкви. У ньому взяли участь українські послы (депутати) польського Сейму: Іван Головацький, Степан Скрипник та Михайло Тележинський. Маніфестація на духовенство справила велике враження, бо згодом митрополит Діонісій зрікся Волинської кафедри. І в 1934 р. волинським архиєпископом став Олексій (Громадський). Поступки видимі відбулись із сторони почаївського духовенства. Проповіді в лаврі почали виголошуватись українською мовою, почав виходити журнал «Церква і нарід». Зникли надписи російською мовою і, зважаючи на народні протести потрібно було робити певні кроки в українзації церковного життя (Кралуок, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html>).

З початком II світової війни з 1939 до 1941 р. Почаївська лавра опиняється в радянському союзі, згодом під рейхскомісаріатом «Україна» нациської Німеччини 1941–1944 рр. та знову срср, і знову в юрисдикції московського патріархату. У стінах обителі 8 жовтня 1942 р. був укладений «Акт поєднання» Української Автономної Православної Церкви і Української Автокефальної Православної Церкви. Відповідно їхнє підпорядкування було рпц і Варшавська митрополія (Булига, URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivskapohliad-kriz-stolittia/>).

Ченці Почаївської лаври були тісно пов'язані із Українською Постанською Армією (далі – УПА). На лаврському цвинтарі спочиває ряд монахів на надгробках, яких не вказано їхніх імен. Це репресовані ченці. Могила святого Амфілохія (в миру Йосиф Головатюк) була в оточенні репресованих монахів. Лавра служила в далеких сорокових і місцем для обміну інформацією, і шпиталем для поранених повстанців, а також, скалічені війною бійці УПА за чужими документами легалізувались і виконували різні послухи в обителі. Сам св. Амфілохій родом з села Іловиця, поблизу с. Антонівці штаб УПА-Північ мав відношення до лікування повстанців і в себе вдома в селі, і в лаврі (Кульчинський, URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/).

У радянський період, коли інтенсивно працювала машина атеїзму, почаївські ченці, як інші монастирі зазнають переслідувань. В кінці 50-хх рр. було насильно вивезено монахів з Георгіївського скиту на Козацьких могилах, перестає функціонувати Почаївський Свято-Духівський скит. У лаври конфісковують земельні ділянки, приміщення, виселяють ченців. З постановом незалежної України (1991 р.) намісник Почаївського монастиря Яків (Панчук), уродженець цього краю, розпочав проводити богослужіння українською мовою, але чернецтво не було до цього готове і ввечері великого свята Вознесіння Господнього в травні 1992 р. його проганяють із монастиря в нічній сорочці. Становище в українському православ'ї впродовж 1992–2018 рр. було зумовлене бездержавним станом України. З 15 грудня 2018 р. з постановом Православної Церкви України (далі – ПЦУ) стає стабільним і закономірний процес розвитку рівноправної сестри в сім'ї Православних Церков. Це відбувається всупереч шаленій протидії москви і політичного режиму росії, вплив якого постійно відчував Почаївський монастир і мешканці міста і сіл, та й взагалі західного регіону України.

Російсько-українська війна загострила відношення до православного монастиря розміщеного в м. Почаєві Тернопільської області. З 1991 р. тривалий час лавра своїми діями веде деструктивну діяльність в Україні. Користуючись великими фінансовими надходженнями, намісник із братією не тільки розбудовували інфраструктуру монастиря, але перестраховуючись у своїй неправоті, спонсорували церковні громади московського патріархату в поруч розміщених селах навколо Почаєва, для підтримки лаври, так і в межах України і росії. Монастирська друкарня і недільно-святкові гомілії в лаврі, вносили розбрат серед віруючого народу. Мета псевдоченців була не в духовному зростанні, а в пропагуванні «руського міра». За весь час перебування монастиря в юрисдикції рпц, духовність пересічного українця не зростала, а навпаки регресувала. Своїми діями ченці виховували у віруючих, окрім «своїх» ненависть, злобу, сепаратизм, фанатизм і «послушаніє».

Вибори місцевої, регіональної і державної влади відбувались під пильним оком намісника лаври. Адже братія лаври вносила «вагомий» вплив на результати виборів своїми насельниками. Кандидат на мера Почаєва, проходив «співбесіду» в намісника лаври. Міський бюджет тримається на бюджеті лаври, адже тільки 30% покриває свої видатки, все решта лавра.

Останніми роками почастишали хресні ходи, які провокують місцеве населення, та й загалом весь західний регіон України. Під час пандемії лавра не виконувала приписів санітарної служби, чим наражала на масове поширення вірусу серед населення. З початком війни 2014 р. «проповідувала», що це громадянський конфлікт, а з лютого 2022 р. коли війна ввійшла у фазу повномасштабної, зухвало себе поводи́ла по відношенню до пересічного українця. Коли місцеві люди в страху перебували в своїх домівках без світла, згідно розпорядження місцевої і регіональної влади, лавра освічувала свою територію, як на стадіоні.

Всі богослужіння проводяться на російсько-слов'янській мові. Всі ікони в храмах лаври підписані російською мовою. Святі на фресках переважно святі рпц, хоча лавра підпорядкована Українській Православній Церкві, яка ніколи українською не була. Це філіал рпц.

Духовна «семінарія», яка розміщена у стіп Почаївської лаври, не є духовним навчальним закладом, це структура, яка виховує екстремістів у духовних одежах і масово залучає своїх підопічних у різних деструктивних заходах, як наприклад відстоювання «своїх» храмів, або їх захоплення.

Синод Православної Церкви України, своїм розпорядженням № 25 (Документи, URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznua-2023-r/>), від 28 березня 2023 р. прийняв рішення про затвердження священноархимандритом Почаївської лаври, архієпископа Тернопільського і Кременецького Нестора (Писика) із возведенням його у сан митрополита. Нелегкий шлях випав нам українцям в утвердженні держави і Церкви. Вслухаючись у духовний гімн: «Боже великий єдиний нам Україну храни», усвідомлюємо допоки в Україні не буде єдності, до тих пір, в суспільстві буде панувати розбрат. Верховна Рада України давно, мала б прийняти законопроект про заборону релігійних організацій афільованих в Україні, але на жаль цього не має. І коли гинуть найкращі серед найкращих, ВОЇНИ України, виникає запитання: Чому ми в тилу не можемо визначитись і докласти зусилля, щоб Почаївська лавра була українською?

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що Почаївська лавра це святиня українського народу. Тривалий час її діяльність позиціонувала із захистом православ'я від західних впливів. Почаївська друкарня стала

першою в Україні, яка в XVIII ст. розпочала друк простою народною мовою. Молитовний дух започаткував прп. Мефодій, згодом прп. Іов і їхню подвижницьку працю продовжив прп. Амфілохій. В лаврі не тільки отримували духовну науку, але і спішили до Сповіді і Причастя. Під час II світової війни ченці лаври лікували і переховували повстанців, а коли лютував атеїзм о. Йосиф (Головатюк – прп. Амфілохій) оздоровлював людей. Багато до розбудови монастиря приклався архимандрит Яків (Панчук). Будучи фактично почаївчанином, він прагнув українізувати лавру, але промосковське чернецтво завадило цим задумам. В нинішній час серце обливається кров'ю, коли гинуть найкращі Сини українського народу на російсько-українській війні, Почаївська лавра продовжує залишатись форпостом російського світу. Нам не пробачать нащадки, якщо ми не об'єднаємось науковці, духовенство і прості миряни заради того, щоб цей потужний монастир на заході України став фортецею українського православ'я і криницею для людських душ. Стверджуємо, що Почаївська лавра це велика історико-духовна спадщина українського народу, яка десятки століть утверджувала українське православ'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амвросій архимандрит. Сказання про Почаївську Успенську лавру. Почаїв. 1878. 296 с.
2. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. Крем'янець на Волині, 1938. 70 с.
3. Булига О. Гора Почаївська: погляд крізь століття. URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaivska-pohliad-kriz-stolittia/> (дата звернення: 01.09.2023).
4. Гора Божа біля Почаєва. URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/> (дата звернення: 01.09.2023).
5. ДАЖО. Ф1. Оп. 28. Спр. 274. арк. 94. 125 арк.
6. Дятлов В. Витоки Почаєва: історіографія і традиція. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html> (дата звернення: 02.09.2023).
7. Документи засідання Священного Синоду 28 березня 2023 р. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznua-2023-r/> (02.09.2023).
8. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Фортеця православ'я на Волині Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. К. : Синодальне видавничо-просвітницьке управління ПЦУ. 2023. 436 с.
9. Ісаєвич Я. Книговидання і друкарство в Почаєві: Ініціатори і виконавці. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-inisiatory-ta-vykonavtsi> (дата звернення: 02.09.2023).
10. Кралюк П. Українізація Почаївської лаври у 1920-1930-х роках. Синьо-жовті прапори замайоріли на масовій акції протесту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html> (дата звернення: 04.09.2023).
11. Кульчинський О. Бандерівська Лавра. URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/ (дата звернення: 04.09.2023).
12. Лещишин А. Почаївська Лавра. Нерелігійний погляд на історію. Місто. 2010. 4 серпня С. 15; 18 серпня С. 15; 25 серпня С. 17.
13. Манів Г. Чудо на Почаївській горі (Почаївська ікона Божої Матері). URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskj-hori> (дата звернення: 06.09.2023).
14. Мефодій Почаївський. URL: <https://blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochayivskij/> (дата звернення: 06.09.2023).
15. Мицик Ю. Замойський собор Української Греко-Католицької Церкви 1720. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Zamoysky_sobor (дата звернення: 07.09.2023).
16. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні, Рим-Львів, 1995. 404 с.
17. Свято-Успенська Почаївська Лавра – Сторінки історії. URL: pochaevlavra.org?pid=1382 (дата звернення: 08.09.2023).
18. Прот. Андрій Хойнацький. Почаївська Успенська лавра. 1897 р. 618 с.

19. Почаївський монастир у XVIII столітті належав греко-католикам і був осередком українського руху. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html> (дата звернення: 09.09.2023).
20. Почаїв, Тернопільщина, місце з'явлення Богородиці. URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42 (дата звернення: 10.09.2023).
21. Проф. Іван Огієнко. Константин і Мефодій. Варшава. 1928. Т. III.
22. Рішення Священного Синоду від 27.07.2012 р., журнал №22. (2011). *Київський Патріархат*. № 7 (6) (липень), 2.
23. Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся: Історико-Краєзнавчий нарис. Луцьк : Медіа, 2002. 352 с.
24. Рожко В. Є. Православні монастирі Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я. 1997. 348.
25. Тернопільський енциклопедичний словник. Т. 3. Збруч, 2008.
26. Хойнацький А. Почаївська Успенська лавра: історичний опис / випр. і доп. Г. Я. Крижанівський. Почаїв, 1897. 524 с.
27. Хоміцький В. Ієрархія Тернопільсько-Кременецької єпархії. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
28. ЦДІАК України, ф. 442, оп.782, спр.281 арк. 202–228.
29. ЦДІАК України, ф. 467, оп.1, спр. 61 арк. 2. зв.

REFERENCES

1. Amvrosii arkhymandryt. Skazannia pro Pochaiivsku Uspensku lavru. [The legend about the Pochaiiv Assumption Lavra] Pochaiiv. 1878. 296 s. [in Ukrainian].
2. Antonovych S. Korotkyi istorychnyi narys Pochaiivskoi Uspenskoï Lavry. [A brief historical sketch of the Pochaiiv Assumption Lavra]. Kremianets na Volyni, 1938. 70 s. [in Ukrainian].
3. Bulyha O. Hora Pochaiivska: pohliad kriz stolittia. [Mount Pochaiivska: a view through the centuries]. *websiti*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/hora-pochaiivska-pohliad-kriz-stolittia/> (data zvernennia: 01.09.2023). [in Ukrainian].
4. Hora Bozha bilia Pochaieva. [Mountain of God near Pochaev]. *websiti*. URL: <https://palomnik.com.ua/gora-bozha/> (data zvernennia: 01.09.2023). [in Ukrainian].
5. DAZhO. [EVEN]. F1. Op. 28. Spr. 274. ark. 94. 125 ark. [in Ukrainian].
6. Diatlov V. Vytoky Pochaieva: istoriografii i tradytsii. [Pochaev's origins: historiography and tradition.]. *websiti*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaieva-istoriografiya-i-tradicii.html> (data zvernennia: 02.09.2023). [in Ukrainian].
7. Dokumenty zasidannia Sviashchenoho Synodu 28 bereznia 2023 r. [Documents of the meeting of the Holy Synod on March 28, 2023]. *websiti*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznia-2023-r/> (02.09.2023). [in Ukrainian].
8. Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion). Fortetsia pravoslavia na Volyni Sviata Pochaiivska lavra [The fortress of Orthodoxy in Volyn, the Holy Pochaiiv Lavra]. / Uporiad., avt. peredm. M. S.Tymoshyk. K.: Synodalne vydavnycho-prosvitnytske upravlinnia PTsU. 2023. 436 s. [in Ukrainian].
9. Isaievych Ya. Knyhovydannia i drukarstvo v Pochaievi: Initsiatory i vykonavtsi. [Book publishing and printing in Pochaev]. *websiti*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennia/1897-yaroslav-isaievych-knyhovydannia-i-drukarstvo-v-pochaiev-initsiatory-ta-vykonavtsi> (data zvernennia: 02.09.2023). [in Ukrainian].
10. Kraliuk P. Ukrainizatsiia Pochaiivskoi lavry u 1920-1930-kh rokakh. Syno-zhovti prapory zamaiorily na mas ovii akt-sii protestu. [Ukrainization of the Pochaiiv Lavra in the 1920s and 1930s. Blue and yellow flags waved at the mass protest]. *websiti*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-ukrayinizatsiya-manifestachiya-1934-roku/31231759.html> (data zvernennia: 04.09.2023). [in Ukrainian].
11. Kulchynskiy O. Banderivska Lavra. [Banderiv Lavra]. *websiti*. URL: https://texty.org.ua/articles/92305/Banderivska_Lavra_Pochajv_ruskogo_mira-92305/ (data zvernennia: 04.09.2023). [in Ukrainian].
12. Leshchyshyn A. Pochaiivska Lavra. [Pochaiiv Lavra. A non-religious view of history]. Nerelihiinyi pohliad na istoriiu Misto. 2010. 4 serpnia. S. 15; 18 serpnia S. 15; 25 serpnia S. 17. [in Ukrainian].
13. Maniv H. Chudo na Pochaiivskii hori (Pochaiivska ikona Bozhoi Materi). [Miracle on Pochaiiv mountain (Pochaiiv icon of the Mother of God)]. *websiti*. URL: <https://parafia.org.ua/dytyacha-storinka/ukrajnski-ikony/chudo-na-pochajvskij-hori> (data zvernennia: 06.09.2023). [in Ukrainian].
14. Mefodii Pochaiivskiy. [Methodius Pochaiivskiy]. *websiti*. URL: blyzhchedoboga.com.ua/glossary/mefodij-pochajvskij/ (data zvernennia: 06.09.2023). [in Ukrainian].
15. Mytsyk Yu. Zamoyskyi sobor Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy 1720. [Zamoy Cathedral of the Ukrainian Greek Catholic Church 1720]. *websiti*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe=Zamoysky_sobor (data zvernennia: 07.09.2023). [in Ukrainian].
16. Mudryi S. Narys istorii Tserkvy v Ukraini. [Essay on the history of the Church in Ukraine, Rome-Lviv]. Rym-Lviv, 1995. 404 s. [in Ukrainian].
17. Sviato-Uspenska Pochaiivska Lavra – Storinky istorii. [Holy Dormition Pochaiiv Lavra - Pages of history]. *websiti*. URL: pochaevlavra.org?pid=1382 (data zvernennia: 08.09.2023). [in Ukrainian].
18. Prot. Andrii Khoynatskyi. Pochaiivska Uspenska lavra. [Pochaiiv Assumption Lavra]. 1897 r. 657 s. [in Ukrainian].
19. Pochaiivskiy monastyr u XVIII stolitti належав hreko-katolykam i був осередком ukraïnskoho rukhu. [In the 18th century, the Pochaiiv monastery belonged to Greek Catholics and was the center of the Ukrainian movement]. *websiti*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayivska-lavra-monastyr/31191614.html> (data zvernennia: 09.09.2023). [in Ukrainian].

20. Pochaiv, Ternopilshchyna, mistse z'iaвлен Bohorodytsi. [Pochaiv, Ternopil Oblast, the place of the apparitions of the Virgin]. *websiti*. URL: https://nebo.at.ua/publ/miscja_palomnictva_v_ukrajni/pochajv_ternopilshhina_1198/6-1-0-42 (data zvernennia: 10.09.2023). [in Ukrainian].
21. Prof. Ivan Ohienko. Konstantyn i Mefodii. Varshava. [Constantine and Methodius]. 1928. T. III. [in Ukrainian].
22. Rishennia Sviashchenoho Synodu vid 27.07.2012 r., [Decision of the Holy Synod dated 07/27/2012, Journal No. 22]. zhurnal №22. (2011). Kyivskiy Patriarkhat. №7 (6) (lypen), 2. [in Ukrainian].
23. Rozhko V. Chudotvorni ikony Volyni i Polissia: Istoryko-Kraieznachyi narys. [Miraculous icons of Volhynia and Polissia: Historically and regionally significant essay]. Lutsk: Media, 2002. 352 s. [in Ukrainian].
24. Rozhko V. Ye. Pravoslavni monastyri Volyni: Istorychno-kraieznachyi narys. [Orthodox monasteries of Volyn: Historical and local history essay]. Lutsk: Nadstyria. 1997. – 348. [in Ukrainian].
25. Ternopilskiy entsyklopedychnyi slovnyk. [Ternopil encyclopedic dictionary]. T. 3. Zbruch, 2008. [in Ukrainian].
26. Khoynatskyi A. Pochaivska Uspenska lavra: istorychnyi opys [Pochaiv Assumption Lavra: historical description]. / vypr. i dop. H. Ya. Kryzhanivskiy. Pochaiv, 1897. 524 s. [in Ukrainian].
27. Khomitskyi V. Hierarkhiia Ternopilsko-Kremenetskoï yeparkhii. [Hierarchy of Ternopil-Kremenets Diocese]. *websiti*. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_2/6.pdf (data zvernennia: 12.09.2023). [in Ukrainian].
28. TsDIAK Ukrainy. [Central Committee of Ukraine]. f. 442, op.782, spr.281 ark. 202–228. [in Ukrainian].
29. TsDIAK Ukrainy. [Central Committee of Ukraine]. f. 467, op.1, spr. 61 ark. 2. zv. [in Ukrainian].